

льного замовлення, що представлений у вигляді норм, які регулюють різні аспекти педагогічної діяльності, особливо чітко виявляється здатність педагогічної науки на кожному етапі її розвитку до прогнозування. Іншими словами, як буде вести себе існуюча система навчання і виховання в нових умовах і як її потрібно змінити, щоб вона найбільшою мірою відповідала цим умовам, причому змінити так, щоб досягти максимальної відповідності цілей та результатів [3, с. 27].

Висновки. Таким чином, місце того чи іншого університету в різних рейтингах напряму залежить від критеріїв та показників, які були взяті за основу оцінювання освітньої діяльності цього вищого навчального закладу. Перспективами нашого подальшого дослідження вважаємо розгляд проблеми, пов'язаної зі створенням системи управління якістю освіти вищого навчального закладу.

Література

1. Д'юї Дж. Демократія і освіта / Дж. Д'юї. – Львів : Літопис, 2003. – 294 с.
2. Как посчитать качество образования [Электронный ресурс] // Эксперт. – 2008. – № 4 (593). – Режим доступа: http://www.expert.ru/printissues/expert/2008/04/kachestvo_obrazovanie/.
3. Краевский В.В. Проблемы научного обоснования обучения. (Методологический анализ) / В.В. Краевский. – М. : Педагогика, 1977 – 264 с.
4. Методика визначення рейтингів університетів України “Топ-200 Україна” // Дзеркало тижня/людина. – 2007. – № 11 (640). – 24–30 березня.
5. Рейтинг вузів України от журналу “ДЕНЬГИ.ua” [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журналу: <http://eurosvita.net/?category=4&id=347>.
6. Academic Ranking of World Universities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Academic_Ranking_of_World_Universities.
7. Ranking Web of World Universities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.webometrics.info/about_rank.html/.
8. THES – QS World University Rankings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/THES_-_QS_World_University_Rankings.

ГНІЗДІЛОВА О.А.

РОЗВИТОК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У НАУКОВИХ ШКОЛАХ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Історичний підхід у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях набуває вагомого значення через свій надзвичайно потужний науково-теоретичний та інформаційно-емпіричний потенціал. Історія педагогіки життєво потрібна для точніших прогнозів, для визначення надійних перспектив майбутньої соціальної політики в галузі педагогічної освіти. Історико-педагогічні дослідження сприяють більш повному, глибокому розумінню сьгоднішніх освітньо-виховних проблем, формують світоглядні структури загалу. Історія педагогіки – необхідний атрибут посвячення в педагогічну професію, а наукові дослідження в цій галузі вирішують власне дослідні пізнавальні завдання, обслуговують потреби педагогічної освіти, узагальнюють передовий досвід минулого, класифікують ідейний фонд історичної спадщини.

Мета статті – розглянути особливості розвитку історико-педагогічних досліджень у наукових школах Харківського регіону.

В історико-педагогічних дослідженнях Харківського регіону вивчається весь попередній процес розвитку історико-педагогічних реалій з позицій максимальної об'єктивності й доцільності, ретельно аналізуються проблеми становлення та розвитку народної освіти і педагогічної науки на Україні, розкриваються регіональні аспекти педагогічної спадщини вітчизняних і зарубіжних педагогів, діячів науки,

освіти та культури. Дослідники пізнають історичні явища і прогнозують можливості їхнього розвитку в майбутньому, неупереджено виявляють негативні феномени, факти і явища, виокремлюють позитивні результати.

Зародження Харківської наукової школи історико-педагогічного спрямування відбулося у стінах Українського науково-дослідного інституту завдяки активній педагогічній та науковій діяльності М.О. Григор'єва, який у 1930–1937 рр. був завідувачем секції історії педагогіки вищеназваного закладу та професором кафедри педагогіки Харківського педагогічного інституту.

У той час наукові інтереси професора М.О. Григор'єва були зосереджені на історії вітчизняної педагогіки, дослідженні педагогічної спадщини революціонерів-демократів, діячів народної освіти і педагогів радянського періоду. Науковець зробив значний внесок в оцінювання педагогічної спадщини М.І. Пирогова, Л.М. Толстого, К.Д. Ушинського, М.Ф. Бунакова, В.І. Водовозова, систематизацію досвіду виховної діяльності А.С. Макаренка.

Результатом плідної праці з узагальнення спадщини вітчизняних педагогів стала захищена у 1947 р. М.О. Григор'євим кандидатська дисертація на тему “Класична російська педагогіка 60-х рр. XIX ст.”, у якій він розкрив дидактичні теорії та принципи, розроблені представниками класичної педагогіки М.І. Пироговим, Л.М. Толстим, К.Д. Ушинським, розглянув взаємозв'язок педагогічної думки 60-х рр. XIX ст. з філософськими теоріями М.Г. Чернишевського, М.О. Добролюбова, відзначив вплив класичної вітчизняної педагогіки зазначеного періоду на подальший розвиток передової науково-педагогічної думки.

Окремим напрямом вивчення історії педагогічної думки кінця XIX ст. М.О. Григор'єв розглядав розвиток передової української культури, який відбувався у складних соціально-політичних умовах, під впливом реакційних заходів царського уряду Росії. У своїх статтях учений розкрив вплив творчості Т.Г. Шевченка, П. Грабовського, М. Коцюбинського, П. Мирного, І. Франка, М. Вовчок, Лесі Українки на розвиток освіти українського населення.

У 50-х рр. XX ст. відбувся процес первинного формування наукової школи, коли навколо лідера наукових розробок згуртувалися учні (Т.О. Бачинська, Г.П. Гребінна, Н.Д. Марченко, М.Н. Павлій, Л.Д. Попова, Л.Є. Логінова та ін.). Під керівництвом професора М.О. Григор'єва було захищено близько 10 кандидатських дисертацій на історико-педагогічну тематику.

Кандидатська дисертація Т.О. Бачинської (1953) [1] присвячена аналізу історико-педагогічних праць Н.К. Крупської, у яких здійснено оцінювання педагогічних ідей Ж.Ж. Руссо, Джона Беллєрса, Й.Г. Песталоцці, Р. Оуєна. Багато уваги в дослідженні приділяється висвітленню думок Н.К. Крупської щодо педагогічної спадщини К.Д. Ушинського і Л.М. Толстого.

Поряд з цим під керівництвом М.О. Григор'єва Г.П. Гребінна виконала дисертацію (1959) [5], у якій систематизовано педагогічні погляди Г.С. Сковороди. Автором у роботі розкрито вплив соціально-політичних, ідеологічних чинників на процес формування педагогічних поглядів відомого педагога, охарактеризовано вчення філософа про мету виховання і навчання, висвітлено ідеї про фізичне, розумове, моральне, естетичне виховання, розкрито вимоги Г.С. Сковороди до особистості вчителя.

Також у 1959 р. захищене дисертаційне дослідження Н.Д. Харченко [13], в якому вона розкрила прогресивне виховне й освітнє значення матеріалу творів навчальної літератури для початкової школи “Дитячий світ” і “Рідне слово”

К.Д. Ушинського, “Російські книги для читання” та “Азбука” Л.М. Толстого; визначила їх вплив на подальший розвиток підручникотворення для початкової освіти; здійснила методичний аналіз навчальних підручників вищезазначених авторів. Підручники К.Д. Ушинського дисертантка охарактеризувала такими особливостями: а) навчальний матеріал розміщений у системній послідовності, що забезпечує розвиток логічного мислення, полегшує знайомство з новими поняттями і сприяє розумовому розвитку дітей; б) наповненість змісту підручників матеріалом народної творчості; в) наявність матеріалу енциклопедичного характеру; г) доцільне ілюстрування змісту підручників. Серед притаманних рис підручників Л.М. Толстого вчена назвала: високу емоційність і художність змісту, етичну насиченість матеріалу, доступність навчального матеріалу для дітей, реалізм, наявність елементів релігійності.

Особливим напрямом досліджень, проведених учнями професора М.О. Григор'єва у 60-ті рр. ХХ ст., стало вивчення проблеми наочного навчання (Л.Є. Логінова, 1961 р. [7], Л.Д. Попова (Привалова), 1964 р. [10], М.М. Павлій, 1967 р. [9]). У ряді робіт учні М.О. Григор'єва обґрунтували наочний метод навчання в історико-педагогічному аспекті. Л.Д. Попова проаналізувала досвід К.Д. Ушинського та його послідовників у галузі обґрунтування та використання принципу наочності у навчальному процесі, розкрила значення педагогічного доробку В.І. Водовозова та М.Ф. Бунакова для розвитку теорії і практики наочного навчання [10].

У дисертації М.М. Павлій [9] здійснив аналіз діяльності наркомпросів і науково-педагогічних закладів (Експертна палата з наочних посібників, підвідділ наочних посібників при Відділі єдиної трудової школи, Всеросійський центральний педагогічний музей, Інститут сприяння поширенню природознавства), що сприяли впровадженню наочного навчання в школах протягом 1917–1931 рр. У роботі доведено, що діяльність вищезазначених закладів значно вплинула на розвиток вітчизняної дидактики і полягала в науковій експертизі наочних посібників, розробці питань методики використання наочності в навчанні, розширенні виробництва наочних посібників для шкіл, пропаганді наочного навчання, підготовці вчительських кадрів до використання наочності в навчально-виховному процесі.

Наукові пошуки М.О. Григор'єва у галузі історії педагогіки продовжили його учні. Зараз історико-педагогічна школа плідно працює під керівництвом кандидата педагогічних наук, професора кафедри історії педагогіки та порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди Людмили Данилівни Попової [4]. Вона гідно передає традицію наступності у підготовці науково-педагогічних кадрів у власно створеній науковій школі. Наукові інтереси аспірантів, викладачів, здобувачів історико-педагогічної школи Л.Д. Попової зосереджені на дослідженні проблем становлення та розвитку теоретичних ідей і практичної діяльності в галузі освіти у світовій та вітчизняній історико-педагогічній думці ХІХ–ХХ ст. До напрямів наукових досліджень історико-педагогічної школи Л.Д. Попової слід зарахувати шість провідних:

1) проблеми навчання учнів у вітчизняній педагогіці та школі ХІХ–ХХ ст. (І.П. Внукова, 1979; С.С. Селюніна, 1981; Л.А. Штефан, 1990; Л.П. Старикова, 1994; Т.В. Лутаєва, 1998; Н.О. Борисенко, 2006);

2) різні аспекти підготовки вчительських кадрів у педагогічній думці України ХІХ–ХХ ст. (Л.П. Юрченко, 1981; Н.М. Якушко, 1992; І.Т. Сіра, 2002; Т.М. Кравчук, 2005; І.О. Малиніна, 2006; І.А. Рядинська, 2008);

3) питання сімейного виховання у вітчизняній педагогіці та педагогічній журналістиці України другої половини ХІХ – 20–30-х рр. ХХ ст. (А.Г. Віденко, 1987; А.В. Говорун, 1995; В.М. Шинкаренко, 1991);

4) теорія і практика навчання школярів і студентів у вищих навчальних закладах Великої Британії та США в період освітніх реформ 60–80-х рр. ХХ ст. (О.Ю. Кузнецова, 1990; О.Ю. Леонтьєва, 1995; І.В. Петіна, 1996; О.І. Пономарьова, 1996);

5) теоретичні ідеї та практична діяльність педагогів-мистецтвознавців з питань підготовки національних музично-педагогічних і творчих кадрів на Слобожанщині у 20–70-ті рр. ХХ ст. (Т.П. Танько, 1988; О.В. Слепцова, 1998 р; В.А. Кузьмічова, 2000);

б) аспекти педагогічної діяльності видатних вітчизняних педагогів, діячів науки, освіти і культури. Дослідження педагогічної спадщини Г.С. Сковороди, К.Д. Ушинського, Х.Д. Алчевської, В.Г. Короленка, Б.Д. Грінченка, Я.А. Мамонтова, Г.М. Хоткевича, В.О. Сухомлинського, А.С. Макаренка здійснено у дисертаціях М.М. Окси (1991), К.А. Юр'євої (1993), С.В. Біленької (1994), Н.М. Роман (2000), А.В. Соколової (2001), О.А. Гнізділової (2004), С.Ю. Бакай (2005) [4].

Професор Л.Д. Попова підготувала більше ніж 40 кандидатів наук зі спеціальності “Загальна педагогіка та історія педагогіки”. Школа Л.Д. Попової не тільки генерує наукову продукцію, ідеї та відкриття, а й забезпечує розширене відтворення наступних поколінь дослідників; її вихованці самі стають науковими лідерами, керівниками нових “дочірніх” шкіл.

На початку ХХІ ст. відбувається перетворення однорівневої наукової школи професора Л.Д. Попової на багаторівневу, в якій одночасно присутні два і більше наукових поколінь учнів, що об'єднуються навколо засновника школи, але безпосереднє керівництво дослідниками-початківцями здійснюють, як правило, старші і досвідченіші члени школи. Останні, у свою чергу, створюють дочірні наукові школи, у результаті чого відбувається структурне розчленування предметної галузі на декілька нових напрямів досліджень.

Наукова школа відкрила шлях у науку кільком поколінням учених – і в цьому її довголіття і життєва сила. Продовжувачами традицій школи Л.Д. Попової стали учні, які створюють свої власні наукові школи:

– О.Ю. Кузнецова – доктор педагогічних наук (науковий консультант – д.п.н., професор, академік-секретар АПН України М.Б. Євтух), професор – вивчає питання активізації навчальної діяльності учнів і студентів, проблеми розвитку пізнавальної активності в навчальній діяльності, теорію і практику діяльності зарубіжних вищих і середніх навчальних закладів, питання вивчення іноземних мов у гімназіях другої половини ХІХ – початку ХХ ст.;

– Л.А. Штефан – доктор педагогічних наук (науковий консультант – д.п.н., професор, академік АПН України І.Ф. Прокопенко), професор – досліджує питання становлення й розвитку теорії та практики соціальної педагогіки як в Україні, так і в провідних країнах світу, проблеми дидактики середньої та вищої школи, питання підготовки соціально-педагогічних кадрів та стимулювання діяльності вчителя;

– Т.П. Танько – доктор педагогічних наук (науковий консультант – д.п.н., професор, член-кореспондент АПН України Г.В. Троцько), професор – системно аналізує складові музично-педагогічної підготовки вчителя, вихователя дошкільного навчального закладу в історичному і теоретичному аспектах;

– коло наукових інтересів професора Н.М. Якушко – проблеми історії розвитку початкової школи в Україні XIX–XX ст. та на Слобожанщині зокрема, діяльність студентських громадських організацій педвузів України. Вона підготувала вісім кандидатів педагогічних наук (С.О. Черкасова, 2001; В.В. Ворожбіт, 2001; І.О. Колесник, 2004; В.Ф. Землянська, 2005; Н.В. Денисова, 2006; Н.К. Рудічева, 2007; С.А. Лисенко, 2008; К.В. Тимошенко, 2008);

– сфера наукових інтересів аспірантів кандидата педагогічних наук, доцента К.А. Юр'євої – різні аспекти естетичної підготовки вчительських кадрів, питання теорії та практики підготовки дітей до шкільного навчання в історико-педагогічній ретроспективі (В.Л. Попова, 2004; Н.С. Калачник, 2007; Т.М. Бондаренко, 2008);

– до кола наукових пошуків кандидата педагогічних наук, професора кафедри історії педагогіки та порівняльної педагогіки А.Г. Відченко входять питання використання різних засобів виховного впливу на формування особистості дитини у другій половині XIX – на початку XX ст. (Л.О. Дубровська, 2001; Н.В. Пузирьова, 2002; І.І. Сидоренко, 2006; В.В. Фомін, 2007; І.В. Вавилова, 2008).

Подальший розвиток історико-педагогічних досліджень відбувається також під керівництвом доктора педагогічних наук, професора, завідуючої кафедри педагогіки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди Світлани Трохимівни Золотухіної [3]. Вона гідно продовжує традицію підготовки науково-педагогічних кадрів і розробляє історико-педагогічну тематику для вирішення актуальних проблем освіти й виховання в сучасній Україні. Формування свого особистого напрямку в науці, який потім перетворився на потужну наукову школу, вироблення свого наукового стилю С.Т. Золотухіна розпочинає у 90-ті рр. XX ст. під впливом наукової співпраці з професором В.І. Лозовою.

Учні професора С.Т. Золотухіної досліджують різні аспекти процесу становлення й розвитку освіти і виховання в Україні у XIX – початку XX ст. Тематика наукових досліджень, які проводилися представниками науково-педагогічної школи професора С.Т. Золотухіної під її безпосереднім керівництвом, що сьогодні є завершеними доробками, охоплює ряд історико-педагогічних проблем:

– дослідження творчої спадщини педагогів минулого і їх внеску в розвиток освіти на Слобожанщині (М.М. Головова, 1994; Л.О. Журенко, 1998; О.А. Тишик, 2000; Ш.Р. Рзаєв, 2000; Л.О. Голубнича, 2000; О.М. Кін, 2001);

– розвиток вищої освіти в Україні (О.М. Друганова (Мартиненко), 1999; Г.П. Шепеленко, 2002; О.Д. Пташний, 2003; О.А. Рацул, 2005; О.В. Барибіна, 2007; С.О. Микитюк, 2007);

– висвітлення питань навчання й виховання в матеріалах педагогічної преси (Г.І. Приходько, 1999; Н.М. Гордій, 2000);

– організація педагогічного процесу в навчальних закладах різного типу (О.І. Оніпченко, 2003; О.М. Лук'янченко, 2005; О.В. Васильєва, 2006; Т.І. Попова, 2007; В.П. Шпак, 2007; Т.М. Кошечкіна, 2008; О.А. Єрмоменко, 2008);

– професійна підготовка педагога (О.В. Корх-Черба, 2005; Л.Д. Зеленська, 2006).

Під керівництвом професора С.Т. Золотухіної підготовлені та успішно захищені 1 докторська і 25 кандидатських дисертацій [3].

Останніми роками професори Л.Д. Попова, С.Т. Золотухіна започаткували новий науковий напрям у діяльності харківських наукових шкіл історико-педагогічного спрямування – вивчення прогресивних традицій в освіті й вихованні

на Слобожанщині. Ці дослідження спрямовані на виявлення ознак загального і своєрідного в розвитку педагогічної думки, інноваційного досвіду, регіональної освітньої структури, що, з одного боку, завжди вирізняли Слобожанщину як передовий освітній, науковий і культурний центр, а з іншого – являли собою ланку єдиної системи освіти України.

Протягом останнього десятиріччя особлива увага дослідників харківських історико-педагогічних шкіл була спрямована на творчі пошуки нових архівних документів, маловідомих матеріалів і навчально-методичної літератури з проблем розвитку педагогічної думки України кінця XIX – 20-х рр. XX ст. – періоду боротьби за українську національну школу і педагогіку, вивчення науково-педагогічної спадщини видатних українських педагогів, освітян і діячів культури Слобожанщини, теоретичні ідеї та практичні здобутки яких з проблем розвитку освіти й виховання учнівської та студентської молоді, підготовки національних учительських кадрів були незаслужено забуті.

У зв'язку зі зміною соціальних орієнтацій і цінностей, в умовах сьогодення нового прочитання потребує творча спадщина багатьох вітчизняних педагогів. Аспіранти харківських історико-педагогічних наукових шкіл віддають перевагу вивченню творчої біографії педагогічних персоналій, які власною діяльністю, світоглядною позицією вплинули на своїх сучасників, на розвиток науки і освіти, у спадщині яких і сьогодні пульсує жива думка. Значну увагу дослідники приділяють тим персоналіям, які взагалі були вилучені з історико-педагогічного процесу через ідейно-політичні й класово-партійні причини.

Вибір тематики історико-педагогічних досліджень зумовлювався відсутністю або недостатньою розробленістю досліджуваної проблеми в теорії та практиці розвитку педагогічної науки, потребами використання прогресивного вітчизняного та світового педагогічного досвіду в умовах реформування освіти в Україні.

Молоде покоління харківських професорів своїми дослідженнями також поповнюють скарбницю історико-педагогічних надбань. Серед них доктори педагогічних наук, професори О.В. Попова та О.М. Іонова. Учні професора О.В. Попової досліджують інноваційні процеси в системі освіти України в ретроспективній динаміці, питання теорії та практики естетичного виховання школярів в Україні у 1917–1937 рр. (В.А. Лук'янова, 2003; Т.М. Тюльпа, 2005). Наукові пошуки учнів професора О.М. Іонової зосереджені також на історико-педагогічній тематиці. Зокрема, ними досліджувалися проблеми:

- правового виховання старшокласників України у другій половині XX ст. (І.В. Криштак, 2000);
- теорії і практики природничої освіти молодших школярів другої половини XIX – початку XX ст. (Т.М. Собченко, 2008);
- розвитку теорії та практики проблемного навчання молодших школярів у вітчизняній педагогіці другої половини XX ст. (Н.Д. Янц, 2008).

Збереження і примноження традицій і цінностей наукових шкіл Харківщини історико-педагогічного спрямування на етапах становлення, розвитку і повноцінного існування, наступність у процесі формування науково-педагогічних дослідницьких кадрів, здібних до інноваційної діяльності в освіті, стали можливими за мудрого керівництва адміністрації Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, які не тільки дбають про належну організацію науково-дослідної діяльності у ВНЗ, а й власною причетністю доводять необхідність звернення до історико-педагогічної спадщини.

Висновки. Отже, дослідження вчених харківських наукових шкіл у галузі історії педагогіки дають змогу виявити закономірності розвитку виховання, школи і педагогічної думки в різні історичні періоди; сформувати у молодих науковців систему знань про світовий історико-педагогічний процес і місце української педагогіки в ньому; розкрити кращі здобутки педагогічної мудрості українського народу та виробити вміння застосовувати їх у своїй майбутній професійній діяльності; сформувати самостійне історико-педагогічне мислення (навчити бачити і розуміти закономірності розвитку педагогічних категорій); оволодіти методами ретроспективного аналізу історико-педагогічних явищ і фактів; розширити професійний світогляд, збагатити духовну культуру педагогів.

Література

1. Бачинская Т.А. Историко-педагогические труды и высказывания Надежды Константиновны Крупской : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук / Т.А. Бачинская. – Харьков, 1953. – 14 с.
2. Выдающиеся педагоги высшей школы г. Харькова : биограф. словарь. – Харьков : Глобус, 1998. – С. 285–286.
3. Гнізділова О.А. Наукові здобутки кафедри загальної педагогіки / О.А. Гнізділова // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. – Х. : ХНПУ, 2008. – Вип. 34. – С. 149–158.
4. Гнізділова О.А. Наукова школа Л.Д. Попової як педагогічна система / О.А. Гнізділова // Імідж сучасного педагога. – 2008. – № 7–8 (86–87). – С. 57–60.
5. Гребенная Г.П. Педагогические взгляды Г.С. Сковороды : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук / Г.П. Гребенная. – Харьков, 1959. – 19 с.
6. Кафедра педагогіки: минуле і сучасне / Харківський державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків: “ОВС”, 2001. – С. 15–17, С. 25–27.
7. Логинова Л.Е. Натуральные наглядные пособия, их роль в обучении и методика использования в средней общеобразовательной политехнической школе : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук / Л.Е. Логинова. – К., 1961. – 24 с.
8. Педагогічна Харківщина : довідник / за ред. В.І. Лозової, І.Ф. Прокопенка. – Х. : Видавництво Круглова, 1997. – С. 116.
9. Павлий М.Н. Наглядность обучения в советской дидактике и школе в 1917–1931 гг. : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук / М.Н. Павлий. – К., 1968. – 21 с.
10. Привалова Л.Д. Проблема наглядного обучения в педагогическом наследстве В.И. Водовозова и Н.Ф. Бунакова : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук / Л.Д. Привалова. – М., 1964. – 23 с.
11. Прокопенко І.Ф. Харківська науково-педагогічна школа: теоретичні здобутки та досвід (20–70-ті рр. ХХ ст.) / І.Ф. Прокопенко, Л.Д. Попова, І.Т. Сіра. – Х. : ХНПУ, 2007. – С. 104–106.
12. Професори Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. – Х. : Відомі імена, 2006. – С. 82.
13. Харченко Н.Д. Книги для чтения в начальной школе К.Д. Ушинского и Л.Н. Толстого : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук / Н.Д. Харченко. – Харьков, 1959. – 13 с.

ГОНЧАР О.В.

СУПЕРЕЧНОСТІ РОЗВИТКУ ІДЕЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Загострення конкуренції в умовах ринку праці, періодичні економічні й політичні кризи сучасності вимагають підвищення якості підготовки фахівців, що адекватно відповідає вимогам часу та реаліям постіндустріального суспільства. “Серед важливих позитивних тенденцій розвитку педагогічної школи – курс на демократизацію та диференціацію освіти, гуманістичну спрямованість виховання, викорис-